

КОРХОНАЛАРНИНГ ТОВАР МОДДИЙ ЗАХИРАЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

*Халекеева Зоя Пирниязовна,
ТДИУ «Молия» кафедраси
мустақил тадқиқотчиси
Email: zohalekeeva@gmail.com
ORCID:0000-0003-2521-4833*

THE IMPORTANCE OF ENTERPRISE STOCK MANAGEMENT

*Khalekeyeva Zoya Pirniyazovna
Independent researcher
Department of "Finance" TSUE
Email: zohalekeeva@gmail.com
ORCID:0000-0003-2521-4833*

JEL Classification: M1,M4,M41

Аннотация: Ушбу мақолада корхоналар фаолиятида товар-моддий захираларнинг муҳимлиги, уларнинг самарали бошқаришга таъсир кўрсатувчи жиҳатлари, корхоналарнинг товар моддий захиралари ҳолати таҳлили, товар-моддий захираларини бошқариш буйича халқаро тажрибалардан фойдаланиш усуллари кўриб ўтилган. Товар моддий захираларининг мавжудлиги ҳар қандай корхона фаолияти учун зарурий шартдир. Чунки, бозор шароитида корхоналарнинг захираларни йиғишга боришининг сабаблари кўп ва асосий омил - бу иқтисодий норентабеллик ва товарларни талаб мавжуд бўлганда товар моддий захираларини топшиш имконсизлигидир. Яна бир муҳим омил, айниқса, корхоналар учун муҳим, агар истеъмолчига таклиф қилинадиган товарлар захираси мавжуд бўлса, сотиш ва фойдани ошириш мумкин бўлади, яъни, товар моддий захираси товарларнинг мунтазам истеъмол қилинишини таъминлашга имкон беради, ҳатто уни ишлаб чиқариш тартибсиз бўлса ҳам. Ташкилотларнинг товар моддий захираларини самарали бошқариш молиявий бошқарувда жуда муҳим рол

ўйнайди, чунки у молиявий барқарорликни тартибга солишининг энг муҳим воситаларидан биридир. Товар моддий захираларини самарали бошқаришни таъминлаш махсус молиявий моддий захираларини бошқариш тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш орқали эришилади. Товар моддий захираларини бошқариш тизими моддий захираларнинг умумий ҳажми ва тузилишини оптималлаштириш, уларни сақлаш харажатларини қайта ташиқил этиш ва маҳсулот ҳаракати устидан самарали назоратни ташиқил этишдан иборат.

Моддий ресурсларни самарали бошқариш фойдани оширади ва зарур инвестицияларни таъминлайди. Юқори рентабеллик ва ликвидликни сақлаш учун корхоналарнинг жорий фаолиятини бошқариш, хусусан, товар-моддий захираларни бошқариш муҳим рол ўйнайди. Моддий захираларни бошқариш инвестиция қилинган капиталнинг рентабеллигини ва айланиш тезлигини оширишга қаратилган. У товар захираларини шакллантириш босқичида - товар захиралари даражасини назорат қилишни ва буюртмаларнинг мақбул ҳажминини асослашни таъминлашга асос бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, мақолада товар-моддий захираларнинг

моҳияти, халқаро стандартлар бўйича уларни баҳолаш ва молиявий ҳисоботда очиб бериш тартиби ёритилган. Шундай қилиб, мақолада корхоналарнинг товар моддий захираларини самарали бошқарилиши товар айланишининг узлуксиз таъминланиши билан боғлиқлиги ёритилган.

Abstract. This article discusses the importance of inventories in the activities of enterprises, their impact on effective management, analysis of the state of inventories of enterprises, methods of using world experience in inventory management. The availability of inventories is a prerequisite for the operation of any enterprise. This is because the main reason why enterprises go to stockpile in market conditions is economic inefficiency and the impossibility of finding inventory when there is a demand for goods. Another important factor, especially important for enterprises, is that if there is a stock of goods offered to the consumer, it will be possible to increase sales and profits, that is, the material stock of goods allows to ensure regular consumption of goods, even if its production is chaotic. Effective management of commodity inventories of organizations plays a very important role in financial management, as it is one of the most important tools for regulating financial stability. Ensuring effective management of inventories is achieved through the development and implementation of a special financial inventory management system. The inventory management system consists of optimizing the overall volume and structure of inventory, reorganizing the cost of their storage and establishing effective control over product movement.

Effective management of material resources increases profits and provides the necessary investment. Management of current activities of enterprises, in particular, inventory management, plays an important role in maintaining high profitability and liquidity. Inventory management is aimed at increasing the profitability and turnover rate of invested

capital. It serves as a basis for ensuring the control of the level of inventories and the justification of the optimal volume of orders - at the stage of formation of inventories. At the same time, the article describes the nature of inventories, the procedure for their assessment in accordance with international standards and disclosure in the financial statements. Thus, the article explains that the effective management of inventories of enterprises is associated with the uninterrupted supply of goods.

Калит сўзлар: корхона, нархи, улгуржиоперациялар, логистика, омбор, таннархи, тайёр маҳсулот, товарлар.

Keywords: enterprise, price, wholesale operations, logistics, warehouse, cost, finished products, goods.

Кириш

Товар-моддий захираларни бошқариш бу корхоналар молиявий фаолиятнинг ишлаб чиқаришни бошқариш ва маркетинг вазифалари билан чамбарчас боғлиқ бўлган фаолиятнинг мураккаб мажмуасидир. Бу вазифаларнинг барчаси битта мақсадга бўйсиниб ишлаб чиқариш жараёни ва маҳсулот сотилишини узлуксиз таъминлаш, шу билан бирга захираларни сақлаш харажатларини минималлаштириш учун хизмат қилади. Корхона молиявий муаммоларидан бири бўлган товар-моддий захираларни самарали бошқариш, ишлаб чиқариш давомийлигини таъминлаш, корхона операцион циклни қисқартиришга, уларни сақлашга сарфланадиган харажатларни камайтиришга, корхоналар молиявий ресурсларнинг бир қисмини жорий айланмадан бўшатиш, уларни бошқа активларга қайта инвестициялашга имкон беради. Ушбу иқтисодий самарадорликни таъминлашда корхоналар товар-моддий захираларни бошқариш бўйича махсус сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш

орқали эришади[1][2]. Корхоналар товар-моддий захираларини бошқариш сиёсати корхонанинг жорий активларини бошқариш умумий сиёсатининг бир қисми ҳисобланади, ушбу сиёсат товар-моддий захираларнинг умумий ҳажми ва тузилишини оптималлаштириш, уларни сақлаш харажатларини минималлаштириш ва уларнинг ҳаракати устидан самарали назоратни таъминлашдан иборат бўлади[3].

Иқтисодиёт бўйича деярли ҳар қандай классик дарсликда берилган таърифга кўра, моддий захиралар - бу махсус жойга тегишли бўлган ва кейинчалик сотиш учун мўлжалланган маълум миқдордаги маҳсулотлар. Ушбу тоифага келажакда сотиш объектларидан ташқари, барча турдаги маҳсулотлар, бутловчи қисмлар, эҳтиёт қисмлар, ишлаб чиқариш объектлари элементлари ва бошқалар киради.Кўриб чиқиладиган нарсаларни тўғри ва малакали тақсимлаш бутун ташкилот учун тижорат муваффақиятининг яна бир калитидир.

Корхоналарнинг товар моддий захиралар бўйича кўплаб манбалар мавжуд бўлиб, уларда корхоналарнинг товар моддий захиралари (ТМЗ) соҳасида ваколатли бошқарув тизими нима учун

умуман жорий этилиши бўйича асосий мақсадларини кўриб чиқишда тушунишингиз мумкинлиги ҳақида келтирилган, унга асосан:

- сотиш даражасини сақлаб қолиш учун маҳсулотлар билан таъминлаш;
- “музлатилган” маблағлар миқдорини камайтириш;
- сақлаш жойларини тўлдириш учун мунтазам харажатларни камайтиришга қаратилганлиги ифодаланган.

Корхоналар товар-моддий захираларни бошқариш сиёсатини ишлаб чиқиш бир қатор кетма-кет бажариладиган иш босқичларини қамраб олади, уларнинг асосийларидан:

1. Ўтган даврдаги товар-моддий захираларни ҳолатини ўрганиш. Бунда олдинги даврда товар-моддий захираларининг тегишли қисмлари билан маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишни таъминлаш даражасини аниқлаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилиш имконини беради.Таҳлилнинг биринчи босқичида товар-моддий захираларнинг умумий миқдорий кўрсаткичлари - унинг динамикаси, жорий активлар ҳажмидаги унинг улуши ва бошқалар кўриб чиқилади[4].

1-жадвал

Захираларнинг таснифи¹

Таснифи				
айланма маблағлар айланмасининг предмет мазмуни ва босқичига кўра	функционал мақсадларда (ёки уларнинг пайдо бўлиш сабаблари)	маҳсулотни тарқатиш каналлари билан боғлиқ	ишлаб чиқариш ва иқтисодий фаолият соҳалари бўйича (логистик ёндашув)	жойлашуви бўйича

¹Муаллиф томонидан тузилган.

ишлаб чиқариш захиралари; товар захиралари;	жорий; суғурталанган; тайёрланган; мавсумий; спекулятив; эскирган;	етказиб берувчилардан; воситачилардан; истеъмолчилардан;	харидлар соҳасида; ишлаб чиқариш фаолиятида;	омбор транспорт (йўлдаги)
--	---	--	---	---------------------------

Ўрганишнинг иккинчи босқичида омборхоналарнинг турлари, асосий гуруҳлари ва уларнинг ҳажмидаги мавсумий тебранишлар аниқланади[5]. Таҳлилнинг учинчи босқичида товар-моддий захираларнинг турлари ва гуруҳларидан фойдаланиш самарадорлиги ва умуман уларнинг ҳажми ўрганилади, одатда буни уларнинг айланмаси кўрсаткичлари билан тавсифланади[2]. Таҳлилнинг тўртинчи

босқичида ушбу харажатларнинг айрим турлари контекстида товар-моддий захираларга хизмат кўрсатишда жорий харажатларнинг ҳажми ва таркиби ўрганилади[6]. Корхоналарнинг товар-моддий захираларни шакллантириш мақсадларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этиб, амалдаги активларга киритилган товар-моддий захиралари корхонада турли мақсадлар учун ишлатилиши мумкин, яъни:

- жорий ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш
- жорий савдо фаолиятини таъминлаш
- келгуси даврда ишлаб чиқариш узуликсизлигини таъминлайдиган мавсумий захираларни тўплаш (хом ашё, материаллар ва тайёр маҳсулотларнинг мавсумий захиралари) ва бошқалар

1-расм. Товар-моддий захираларни шакллантириш мақсадлари²

Товар-моддий захираларни бошқариш сиёсатини шакллантириш жараёнида қуйидагиларга аҳамият бериш мақсадга мувофиқдир:

Амалдаги товар-моддий захиралар ҳажмини оптималлаштириш. Бундай оптималлаштириш барча товар-моддий захираларни дастлабки икки турга - ишлаб чиқариш (хом ашё, материаллар ва ярим тайёр маҳсулотлар захиралари) ва тайёр маҳсулотлар захираларига бўлиниши билан боғлиқ[7]. Ушбу турларнинг ҳар бирининг контекстида жорий сақлаш захиралари ажралиб туради - доимий равишда шаклланадиган ва маҳсулот

ишлаб чиқариш ёки уларни харидорларга сотиш жараёнида тенг равишда истеъмол қилинадиган захираларнинг доимий равишда янгиланиб турадиган қисми.

Материал ва метод. Бу жараёнмавжудзахираларни сақлаш ва қайта буюртма қилишнинг умумий харажатларини минималлаштириш мезонларини қўллаш, агардаетказиб бериш муддати жуда узок бўлса, сезиларли ўзгаришларга дуч келса ва буюртма қилинган хом ашё, материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар нархлари ўзгариб туриши мумкин.[8][9][10]. Эҳтимол ушбу жараён харидорларга доимий хизмат

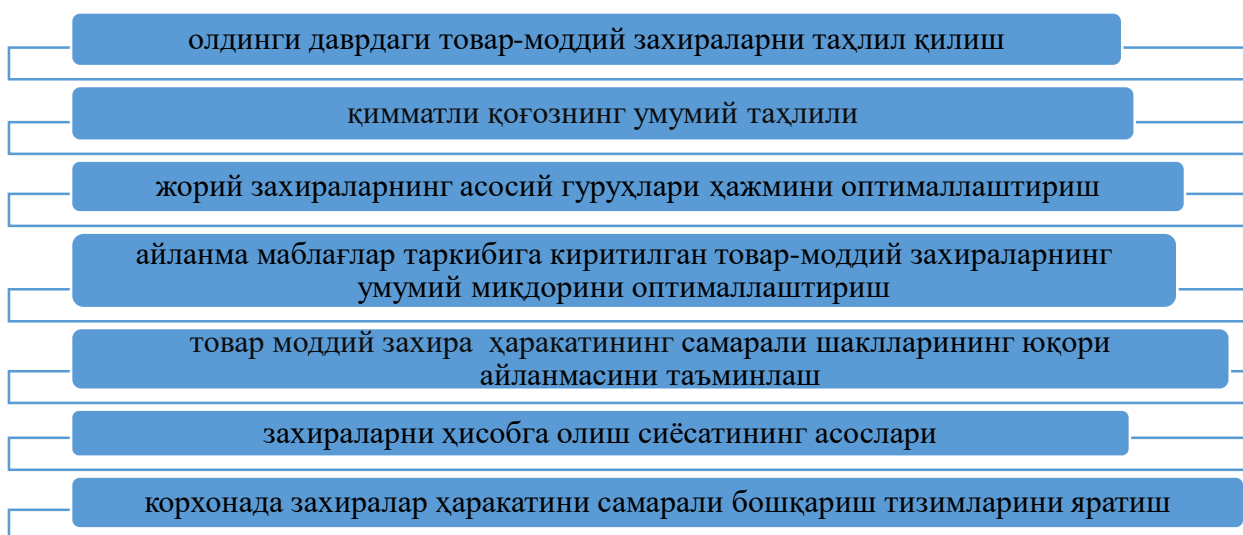
²Муаллиф томонидан шакллантирилган.

кўрсатишнинг мумкин эмаслигига олиб келади, бу эса товар-моддий захираларни бошқариш тизимининг ишлаш мақсадига мос келмайди. Бошқа барча ҳолатларда, буюртманинг мақбул ҳажмини аниқлаш, хизмат кўрсатиш сифатини йўқотмасдан, захираларни сақлаш харажатларини камайтиришни таъминлайди[11].

Товар моддийзахира назариясида ушбу ёндашувлардан бирининг ишлатилишига қараб, учта асосий бошқарув тизими мавжуд:

- даврий усул ёки буюртма (етказиб бериш) муддати белгиланган тизим;
- муддат бериш усули ёки буюртма миқдори қатъий белгиланган тизим;
- “минимал-максимал” тизими деб аталадиган икки даражали тизим.

Буюртма миқдори қатъий белгиланган ва тартибга солиш модели товар-моддий захираларнинг буюртма ҳажми аниқланган тизимда асосий параметрлари бу буюртманинг ўлчами ва у ҳеч қандай иш шароитида ўзгармайди.

2-расм. Захираларни бошқариш босқичлар³

Буюртма ҳажмини аниқлаш - бу товар-моддий захираларини бошқариш тизими билан ишлашда ҳал қилинадиган вазибалардир[12]. Буюртма ҳажми аниқланган тизимда сотиб олиш ҳажми оптимал бўлиши керак ва оптималлаштириш мезонлари ишлаб чиқилиб, бу захираларни сақлаш ва буюртмани такрорлашнинг минимал умумий харажатлари бўлиши керак. Ушбу мезон умумий харажатлар қийматига таъсир қилувчи учта омилни ҳисобга

олади:

- буюртма бериш нархи;
- сақлаш жойларининг ишлатилган майдони;
- захираларни сақлаш харажатлари.

Бу омиллар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва уларнинг ўзаро таъсирининг йўналиши бир хил эмас. Буюртмани такрорлаш харажатларини тежаш, кераксиз сақлаш жойини сақлаш билан боғлиқ йўқотишларга олиб келади ва бундан ташқари, мижозларга хизмат

³Муаллиф томонидан шакллантирилган.

кўрсатиш даражасини пасайтиради. Омборларнинг максимал юкланиши билан захираларни сақлаш харажатлари сезиларли даражада ошади, ликвид захираларнинг пайдо бўлиши хавфи катталашади.

Натижалар.

Товар бирлигига буюртмани бажариш қиймати формула бўйича аниқланади:

$$J = \frac{C_0}{q}$$

Бу ерда, C_0 - ижро харажатлари; q - товар-моддий захираларнинг миқдори. Буюртманинг бажарилишининг йиллик харажатларини J J_g аниқлаш учун товар бирлигига буюртмани бажариш харажатларини йилига сотилган S товарлар сонига кўпайтириш керак, яъни:

$$J_g = \frac{C_0 \cdot S}{q}$$

Буюртмани бажариш харажатлари куйидаги элементларни ўз ичига куйдагиларни олади: етказиб бериш шартларини ишлаб чиқиш харажатлари, буюртманинг бажарилишини назорат қилиш харажатлари, ҳужжат шакллари ишлаб чиқиш харажатлари, товар-моддий захираларини сақлаш ва бошқалар харажатлар. Омборда товарларни ушлаб туриш билан боғлиқ харажатларни ва товар-моддий захираларга қўйилган капиталнинг мумкин бўлган фоизларини ўз ичига олади. Бу харажатлар маълум вақт учун сотиб олиш нархининг фоизи сифатида ифодалади (масалан, йилига 20%). СХР товарларини сақлашнинг йиллик харажатлари формула бўйича аниқланади. Товарларини сақлашнинг йиллик харажатларини аниқлаш куйидаги формула бўйича белгиланади:

$$C_{ХР} = C_{ЦТ} \cdot I \cdot q$$

бу ерда $C_{ХР}$ – товар-моддий захиралар бирлигининг сотиб олиш

нархи; I - сақлаш нархлари; U лар ҳар бир товар-моддий захиралари қисми учун алоҳида белгиланади.

Сақлаш харажатлари товар-моддий захираларнинг ўртача даражаси билан белгиланади. Харид қилиш (сотиш) нинг доимий интенсивлиги билан йиллик захираларни сақлаш харажатлари куйидагича ҳисобланади.

$$J_{3_{ХР}} = C_{ЦЗ} \cdot I \cdot q$$

Товар-моддий захираларини бошқаришнинг умумий йиллик қиймати ($C_{ЦЗ}$) - бу буюртмани бажаришнинг йиллик қиймати ва товар-моддий захираларини сақлашнинг йиллик харажатлари йиғиндиси, яъни:

$$C = \frac{C_0 \cdot S}{q} + \frac{C_{Ц} \cdot I \cdot q}{2}$$

Бу формулада фақат товар-моддий захираларнинг жорий қисми ҳисобга олинади. Бизнинг фикримизча, корхоналарда товар-моддий захираларни бошқариш сиёсатини ишлаб чиқиш жараёнида ортиқча захираларни товар айланмасига жалб қилишни жадаллаштириш чораларини олдиндан таъминлаш керак.

Хусусан, "Golden" компанияси йил давомида куйидаги ТМЗни хариди ва йил охирида омборхонада 400 бирлик маҳсулот мавжудлиги, реализациядан келган соф тушум 1250000 сумни ташкил этганлиги бўйича таҳлилини, биринчи харид нархларида баҳолаш усули сифатида FIFO, ўртача тортилган қиймат ва LIFOни куллаб, сотилган маҳсулотнинг таннархини ва давр охиридаги захираларга тақсимланган харажатлар куйидаги тартибда аниқланганлигини кўриб чиқамиз:

Товар-моддий захираларнинг таннархيني ҳисоблашнинг FIFO, ўртача тортилган қиймат ва LIFO усулларининг таҳлили⁴

№	Муддати	Бирликларнинг ҳажми	Маҳсулот бирлигининг баҳоси	Умумий қиймат
	13 январь	500	600 сўм	300000 сўм
	27 июнь	800	700 сўм	560000 сўм
	18 октябрь	600	800 сўм	480000 сўм
	жами	1900	-	1340000 сўм
Кўрсаткичлар		Миқдори (сўм)		
		FIFO	ўртача тортилган қиймат	LIFO
1.	даромад	1250000	1250000	1250000
2.	сотишга тайёр маҳсулотларнинг таннархи	1340000	1340000	1340000
3.	ТМЗ	(400x800) 320000	(400x705,3) 282120	(400x600) 240000
4.	сотилган маҳсулотларнинг таннархи	1020000	1057880	1100000
5.	реализациядан олинган ялпи фойда	230000	192120	150000

Шу билан бирган, товар-моддий захираларнинг таннархини ҳисоблашда ҳам танланган усулга алоҳида эътибор бериш зарур. Чунки ҳам бир усул натижаси ҳар хил бўлиши ва умумий корхона фаолиятига таъсирини ҳисобга олиш зарур.

Мунозара. Молиявий ресурсларнинг бир қисмини чиқарилишини, шунингдек уларни сақлаш жараёнида товар-моддий бойликлар йўқотилиши миқдорининг камайишини таъминлайди. Инфляция шароитида товар-моддий захираларнинг таннархини молиявий ҳисобга олиш, товар-моддий захиралар нархларининг номинал даражасининг ўзгариши сабабли уларнинг шаклланидиган нархлари ишлаб чиқариш, истеъмол қилиш ёки ушбу активларни сотиш вақтига қараб тегишли тартибда тузатишни талаб қилади[13]. Агар бундай нархларни тартибга солишни

амалга оширмаса, ушбу активлар захираларининг ҳақиқий қиймати етарлича баҳоланмайди ва шунга мувофиқ, уларга киритилган капиталнинг ҳақиқий ҳажми ҳам паст баҳоланади.

Шуни ҳам айтиш жойизки, корхонанинг айланма маблағларини бошқаришда маҳсулотни сотишнинг узлуксиз жараёнини таъминлашга асосланган товар-моддий захиралари бошқариш сиёсатини ишлаб чиқишда алоҳида эътибор бериш керак, бунинг натижасида тайёр маҳсулот захираларини сақлашнинг умумий харажатларини минималлаштириш самарали натижага олиб келиши мумкин.

Хулоса.

Хулоса қилиб шуни айтиш жойизки, зарур бўлган товар-моддий захираларнинг минимал миқдорини аниқлаб доимий равишда омборда бўлиш учун корхона менежерлари тизимни

⁴Муаллиф томонидан тайёрланган.

ривожлантиришга ўтишлари керак. Корхоналарнинг товар-моддий захиралари назорати - бу маҳсулот даражасини ўрганиш ва тартибга солишдаги оғишларни аниқлаш мақсадида амалга оширилади ва у билан мавжудмуаммоларни бартараф этиш бўйича оператив чоралар кўриш кўриш имконини беради. Бухгалтерия ҳисоби ва бухгалтерия ҳисобининг барча турлари бизнес эгалари ва уларнинг ходимларининг ҳаётини сезиларли

даражада соддалаштиради, бу сизга бир қатор классик тижорат жараёнларини оптималлаштириш имконини беради. Бугунги кунда инвентаризация ва товар оқимларни бошқариш тизимларининг турлари ҳақиқатан ҳам кенг ассортиментда тақдим этилган. Ишбилармонлар ўзларининг эҳтиёжлари ва маълум бир корхона эҳтиёжларига қараб у ёки бу платформа фойдасига танлов қилишлари мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. М.Мардонов, "Корхоналарда инновацион фаолиятни молиялаштириш манбалари ҳисобини такомиллаштириш," vol. 2021, pp. 85–95, 2021.
2. S. Piletska, "THE INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES AS A," vol. 4, no. 1, pp. 1–7, 2018.
3. J. Stamalevi, "The Importance of Payback Method in Capital Budgeting Decisions Article by Jones Stamalevi," South Am. J. Manag., vol. 1, no. 2, pp. 1–6, 2015.
4. J. N. Shaturaev and H. S. Jumaev, "Small Business, Innovation and Entrepreneurship," Int. J. Adv. Res., vol. 7, no. 11, pp. 303–307, 2019, doi: 10.21474/ijar01/10008.
5. G.M.Bekimbetova, "EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECTS BY THE METHOD OF THE COBB DOUGLAS DERIVATIVE FUNCTION," EurasianUnionScientists, 2020, doi: 10.31618/esu.2413-9335.2020.1.74.729.
6. G.Bekimbetova, "General methods of analysis in decision-making and selection efficiency of investment projects," Bull. Sci. Pract., 2019, doi: 10.33619/2414-2948/40/36.
7. R.Karlibaeva, "THEORY OF FINANCE AND FINANCING STRATEGIES," Int. J. Adv. Res., 2021, doi: 10.21474/ijar01/12480.
8. J. A. Gentry, R. C. Moyer, J. R. McGuigan, and W. J. Kretlow, "Contemporary Financial Management.," J. Finance, 1982, doi: 10.2307/2327859.
9. UNCTAD, "Science, technology and innovation for enterprise development," vol. 15836, no. September, 2018, [Online]. Available: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciid39_en.pdf.
10. O. T. Astanakulov, M. Y. Raximov, and N. N. Kalandarova, "Analysis of The Investment Program of The Analytical Cycle at the Enterprise for the Development of the Company's Entrepreneurial Activity," Acad. Entrep. J., vol. 26, no. 3, pp. 1–7, 2020.
11. Innovate UK, "Digital economy strategy 2015-2018," Innov. UK Technol. Strateg. Board, 2015, [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/publications/digital-economy-strategy-2015-2018>.
12. J. B. McFerrin and K. Field, "Corporation Finance," South. Econ. J., 1939, doi: 10.2307/3693898.

13. O. Astanakulov, "Real options as a financial instrument to evaluate a project with a high degree of uncertainty: The specifics of application," *Econ. Ann.*, vol. 179, pp. 105–114, 2019, doi: 10.21003/ea.V179-09.